

Is onbewuste intuïtie superieur?

HARALD MERCKELBACH

Ap Dijksterhuis. *Het slimme onbewuste. Denken met gevoel*. 2007. Amsterdam: Bert Bakker. 240 pagina's, € 17,95. ISBN 978 90 3512 9689.

De Nijmeegse hoogleraar Ap Dijksterhuis geldt als een van de meest getalenteerde sociaal psychologen. Dat blijkt onder meer uit de prestigieuze *Early Career Award*, die hij in 2005 van de *American Psychological Association* ontving. Dat Dijksterhuis een vlotte pen heeft, wisten we al vanwege de vele artikelen die hij schreef, artikelen met bijna literaire titels als *On wildebeests and humans* (Dijksterhuis & Aarts, 2003) en *I like myself but I don't know why* (Dijksterhuis, 2004). Een populair wetenschappelijk boek van zijn hand lag dus in de lijn van de verwachtingen.

In *Het slimme onbewuste* probeert Dijksterhuis korte metten te maken met de opvatting dat we ons bewustzijn nodig hebben voor complexe dingen als het nemen van deugdelijke beslissingen. En hij probeert het idee af te schieten dat ons onbewuste alleen maar lagere-orde-processen aanlevert ter meerdere eer en glorie van het bewustzijn. Dijksterhuis wil de zaken

omkeren: het onbewuste is de *chief executive officer* van ons mentale apparaat en het bewustzijn lijkt meer op een persvoorlichter die achteraf wollig commentaar geeft op beslissingen die door het onbewuste allang zijn genomen. In het eerste hoofdstuk legt Dijksterhuis uit waarom dat zo wel *moet* zijn: terwijl het bewustzijn zo'n 45 bits per seconde aan informatie kan verwerken (zeg de informatie-waarde van een korte zin), verstouwt het bewustzijn zo'n 11 miljoen bits per seconde.

De misvatting dat het bewustzijn reuze belangrijk is, ziet Dijksterhuis als de erfenis van filosofen als Descartes. Daartegen gaat hij in het tweede, historische hoofdstuk te keer, waarbij flink uit de heup wordt geschoten: 'Descartes...ik vrees dat ik moet zeggen dat hij de boosdoener is...dit idioote idee...' (p. 26). Dat laat een wat oppervlakkige indruk achter. De volgende hoofdstukken maken alles goed, want dan begeeft de auteur zich op terrein dat hij door en door kent: dat van de onbewuste informatieverwerking. Knap aan zijn schrijfstijl is dat hij moeiteloos statistieken, anekdotes en experimenten aan elkaar knoopt. Dus we lezen over de 3000 reclameboodschappen waaraan Amerikanen elke dag weer worden blootgesteld. Over de verkiezingscampagne van Bush die zich bediende van tegen Al Gore gerichte subliminale boodschappen ('rats'). En over het

dubbele dissociatie-paradigma dat methodologisch ingewikkeld in elkaar steekt, maar dat de auteur in een paar zinnen raak weet te typeren.

De teneur van zijn betoog is dat het onbewuste een veelheid aan subtiele informatie heel goed kan wegen en daarom tot superieure beslissingen komt. Daarbij verwijst de auteur telkens naar onderzoek dat hij en zijn collega's in allerlei varianten hebben uitgevoerd en waarover ze eerder in de vakpers imponerende overzichtsartikelen schreven (bijv. Dijksterhuis & Nordgren, 2006). Het gaat om onderzoek van het volgende type: proefpersonen moeten een keuze maken uit bijvoorbeeld vier appartementen, die op twaalf kenmerken (ligging, keukens, et cetera) van elkaar verschillen. Van de vier appartementen is er een het beste omdat het acht positieve (de beste ligging, de fraaiste keukens, et cetera) kenmerken bezit. De overige appartementen hebben slechts vijf positieve kenmerken. De informatie over de kenmerken wordt in hoog tempo aan proefpersonen aangeboden. Sommige proefpersonen mogen grondig nadenken alvorens ze een beslissing nemen ('bewuste denkers'). Anderen worden eerst minuten lang afgeleid met een irrelevante puzzeltaak, waarna ze alsnog een beslissing nemen ('de onbewuste denkers'). De hamvraag is in hoeverre proefpersonen een keuze maken voor dat ene, superieure appartement. De onbe-

Prof. dr. H.L.G.J. Merckelbach, psycholoog, Faculteit der Psychologie van de Universiteit Maastricht, Postbus 616, 6200 MD, Maastricht, h.merkelbach@psychology.unimaas.nl.

wuste denkers doen dat aanmerkelijk vaker dan de bewuste denkers. Waarom dat het geval is, legt Dijksterhuis ook uit. Bewuste denkers, aldus de auteur, zullen kenmerken van het te waarderen object gaan verbaliseren. Het effect daarvan is dat zij die kenmerken belangrijker of minder belangrijk maken dan ze werkelijk zijn. 'Je zegt tegen jezelf dingen als: Een tweede badkamer is heel belangrijk voor logees en: Ach, lang in de auto zitten is niet zo erg. Het probleem is dat de voordelen van een groot huis heel tastbaar zijn, maar de nadelen van lang reizen niet' (p. 135). Via deze analyse komt Dijksterhuis tot de kernboodschap van zijn boek: 'Voor belangrijke, heel wezenlijke beslissingen moet je echter vertrouwen op onbewust nadenken. Slaap er een nachtje over en laat je gevoel beslissen' (p. 137). Maar hoe overtuigend is die conclusie? Misschien dat ze opgaat als mensen moeten kiezen tussen pakweg twee mooie partners. Maar zelfs dat waag ik te betwijfelen. Neem het experiment van Zweedse onderzoekers (Johansson et al., 2005) waarbij proefpersonen in hoog tempo voortdurend twee totaal verschillende portretfoto's (mevrouw A en mevrouw B; mevrouw C en mevrouw D, enzovoort) te zien kregen en instantaan een voorkeur moesten uitspreken voor de een of de ander. Als de proefpersonen een voorkeur voor A uitspraken, werd hen vlak daarna gevraagd waarom ze toch voor B hadden gekozen. Het merendeel van de proefpersonen (70%) ontdekte deze afwijking van hun keuze niet. Sterker nog: ze confabuleerden er lustig op los over waarom B hun sterke voorkeur had. Dijksterhuis beschrijft dit prachtige experiment niet. Zou je hem er echter over bevragen, dan zou hij ongetwijfeld zeggen dat het nog eens fraai aan-

toont dat het bewustzijn een kletsende persvoorlichter is die zelfs keuzes kan rechtvaardigen die nooit zijn genomen. *So far, so good*. Maar de anomalie voor de theorie van Dijksterhuis schuilt natuurlijk in het feit dat blijkbaar de voorkeuren van het onbewuste dermate vluchtig en labiel zijn dat geen enkele alarmbel gaat rinkelen als ze worden weggestemd. Wat nu 'vertrouwen op onbewust nadenken'?

Misschien dat Dijksterhuis zou tegenwerpen dat in het Zweedse onderzoek de onbewuste informatieverwerking niet volop tot bloei kon komen omdat proefpersonen geen gelegenheid hadden om er een nachtje over te slapen. Oké, prima, maar dan toch het volgende realistische keuzeprobleem. Stel op een kinderafdeling van een ziekenhuis werkt een verpleegster, die zich merkwaardig kleedt, voorheen in de prostitutie werkzaam was en obscure notities in haar dagboek maakt. Stel voorts dat er nogal wat kinderen op die afdeling overlijden terwijl uitgerend deze verpleegster dienst heeft. Stel tenslotte dat er allerlei afdelingsartsen zijn die verklaren het gedrag van de verpleegster maar verdacht te vinden. Dat zijn de ingrediënten van de Lucia de B. zaak (Derksen, 2006). De rechters in eerste aanleg en in hoger beroep kwamen tot het oordeel dat Lucia de B. schuldig was aan meervoudige moord. Aan de wijsheid van dat oordeel wordt inmiddels door nogal wat ter zake kundigen op goede gronden getwijfeld. In de ideale wereld van Dijksterhuis zullen de rechters bij een zaak als die van Lucia de B. er een nachtje over slapen en dan hun onbewuste intuïtie laten spreken. Waarna hun bewustzijn in haar metaforische hoedanigheid van persvoorlichter een vonnis in elkaar zet. Dijksterhuis kan tevreden zijn

want zo is het waarschijnlijk ook gegaan. Het risico in een zaak als deze is echter dat het onbewuste zich door misleidende routines op sleeptouw laat nemen. Vanwege haar achtergrond en verschijning zullen rechters razend snel ingenomen zijn tegen de verpleegster en ze zullen intuïtief aanvoelen dat op een afdeling waar een seriemoordende verpleegster werkzaam is inderdaad veel doden vallen. Het vergt evenwel een hyperbewuste inspanning - preciezer gezegd Bayesiaans redeneren - om dit voorbehoud te kunnen maken: een seriemoordende verpleegster maakt veel doden, maar het loutere feit dat er op een ziekenhuisafdeling binnen korte tijd meerdere sterfgevallen te betreuren zijn, duidt nog lang niet op de aanwezigheid van een seriemoordenaar. Waar dan, professor Dijksterhuis, is de kwaliteit van de rechterlijke beslissing mee gediend? Onbewuste intuïtie of hyperbewust wikken en wegen? Dijksterhuis betreft in zijn boek met passie een duidelijke stelling en dat lokt tegenspraak uit. Goede boeken hebben die kwaliteit en dat is wat *Het slimme onbewuste* is: een prachtig geschreven boek met de allure van een bestseller.

Literatuur

- Derksen, T. (2006). *Lucia de B.: reconstructie van een gerechtelijke dwaling*. Meppel: Veen.
- Dijksterhuis, A. (2004). I like myself but I don't know why: enhancing implicit self-esteem by subliminal evaluative conditioning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 86, 345-355.
- Dijksterhuis, A. & Aarts, H. (2003). On wildebeests and humans: the preferential detection of negative stimuli. *Psychological Science*, 14, 14-18.
- Dijksterhuis, A. & Nordgren, L. F. (2006). A theory of unconscious thought. *Perspectives on Psychological Science*, 1, 95-109.
- Johansson, P., Hall, L., Sikstrom, S. & Olsson, A. (2005). Failure to detect mismatches between intention and outcome in a simple decision task. *Science*, 310, 116-119.